

Еμίνακο

Науковий щоквартальник
№1 (17) (січень-березень)
Том 3

Київ-Миколаїв
2017

УДК 94+327+930

Засновник видання:

Науково-дослідний центр «Лукомор'є» Інституту археології НАН України

Зареєстровано як друкований засіб масової інформації (Реєстраційне свідоцтво: КВ № 13415-2299Р)

Журнал внесено до Переліку наукових фахових видань України з історичних наук (Наказ МОН України № 1328 від 21 грудня 2015 року)

Головний редактор: *Олександр Тригуб*

Заступники головного редактора: *Ігор Кривошея, Віктор Погромський*

Відповідальний секретар: *Кирило Горбенко*

Редакційна колегія: Буйських А.В., д.і.н., ст. наук. співр. (Київ, Україна)
Гаврилюк Н.О., д.і.н., ст. наук. співр. (Київ, Україна)
Гребенніков Ю.С., к.і.н., доцент (Миколаїв, Україна)
Гречко Д.С., к.і.н., ст. наук. співр. (Київ, Україна)
Димчик Рафал, доктор історії, ад'юнкт (Познань, Польща)
Казьмирчук Г.Д., д.і.н., професор (Київ, Україна)
Кривошея І.І., д.і.н., професор (Умань, Україна)
Кринко Є.Ф., д.і.н., професор (Ростов-на-Дону, Російська Федерація)
Михайлуца М.І., д.і.н., професор (Одеса, Україна)
Панковський В.Б., к.і.н., наук. співр. (Київ, Україна)
Симоненко О.В., д.і.н., професор (Київ, Україна)
Смирнов І.О., к.і.н., доцент (Миколаїв, Україна)
Тихонов А.К., д.і.н., професор (Володимир, Російська Федерація)
Тробські Мацей, доктор габілітований, професор (Ченстохова, Польща)
Шитюк М.М., д.і.н., професор (Миколаїв, Україна)
Шкляж Й.М., д.і.н., професор (Миколаїв, Україна)

Рецензенти:

Господаренко О.В., кандидат історичних наук, доцент (МНУ імені В. Сухомлинського)
Ігнатуша О.М., доктор історичних наук, професор (Запорізький національний університет)
Тодоров І.Я., доктор історичних наук, професор (Ужгородський національний університет)

Адреса редакції:

54003, м. Миколаїв, площа Адміралтейська 1, Інститут історії, політології та права МНУ імені В. Сухомлинського, Науково-дослідний центр «Лукомор'є», **E-mail:** alextrigub@ukr.net

Дивіться наші статті на сторінках:

Офіційна сторінка в Інтернеті: <http://www.eminak.mksat.net>

Журнал індексується:

Системою РІНЦ (Російська Федерація) та розміщено у бібліотеці **e-LIBRARY.RU**
Наукометричною системою **Index Copernicus** (Республіка Польща) – ICV 2015: 40.07.
Наукометричною базою **Open Academic Journals Index** – Impact Factor OAJI: 0.201
Статті й анотації присутні у міжнародній бібліотечній базі **EBSCO Information Services** (EBSCO, США)

Емінак: науковий щоквартальник. – 2017. – № 1 (17) (січень-березень). – Т. 3. – 139 с.

Рекомендовано до друку Науково-методичною радою НДЦ «Лукомор'є» (протокол № 3 від 03.03.2017 р.)

Статті подаються в авторській редакції. Автори несуть відповідальність за достовірність фактів, імен і за граматичні та стилістичні помилки.

ISSN 1998-4634

© Автори статей, 2017

© Науково-дослідний центр «Лукомор'є», 2017

* **Емінак** (грец.) – за однією з версій, ім'я скіфського царя, що здійснював владу над Ольвією.

УДК 373.014.543.35 (477) «18/19»

ТОВАРИСТВА ДОПОМОГИ УЧНЯМ ПОЧАТКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ В УКРАЇНІ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ)

Андрій Нарадзько

Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка
Україна, 36011, м. Полтава, Першотравневий проспект, 24
e-mail: ferrum.andrew@gmail.com

Явище благодійності існувало здавна та було пов'язано з людинолюбством, релігією та мораллю. У стародавні часи благодійність виявлялася переважно у вигляді милостині, турботи про знедолених і допомоги церкві (пожертви, будівництво храмів, особиста праця на користь храму і таке інше). Із середини ХІХ ст. в Україні, під впливом соціальних і політичних змін, відбувається зміна світогляду суспільства, посилюється його активність, зокрема на ниві благодійності. Поле благодійної діяльності привертає увагу маси людей, яка не мала можливості виявити себе у політиці чи інших сферах суспільного буття. Суспільство починає розуміти, що його допомога необхідна не лише церкві та може відбуватися не лише за її посередництвом. Тому у цей час відбувається поступова секуляризація благодійної діяльності. Поняття «благодійність» розширює свої межі та починає включати у себе нові галузі. Серед них активізується допомога учням початкових навчальних закладів.

Проблему діяльності товариств допомоги учням в Україні кінця ХІХ – початку ХХ ст. у своїх працях висвітлювали Л.П. Вовк [1], І.А. Добрянський і В.В. Постолатій [2], А.І. Епштейн [3], В.В. Резнікова та Л.П. Добреля [4] Ф.Я. Ступак [5], С.І. Поляруш [6], Н.А. Сейко [7], А.М. Савочка [8]. Однак ці науковці досліджували товариства допомоги учням у контексті інших проблемних питань або специфіку їх діяльності на окремих територіях.

Товариства допомоги учням навчальних закладів активно виникають наприкінці ХІХ ст., коли дещо спростилася процедура реєстрації нових благодійних товариств. У шістдесятих роках відбулася передача права затверджувати статuti благодійних спілок від імператора до міністерств. Ініціатива створення подібних об'єднань належала людям, безпосередньо пов'язаним з освітою – директорам гімназій, реальних училищ, професорам університетів, викладачам та іншим. Усі філантропічні об'єднання, що виникали у цей час, у своїй діяльності керувалися такими принци-

пами: легальність діяльності та підзвітність місцевій і центральній владі, аполітичність, надання фізичної та моральної допомоги, діяльність у межах законів, демократичність організації та діяльності, фінансова замкненість на колі своїх членів, зрідка отримання допомоги від земств, адміністрації міста, інших державних структур, прагнення встановити зв'язки з іншими організаціями [9].

Ці товариства надавали допомогу у такому вигляді: оплата навчання, надання навчальних посібників і письмових приладь, надання безкоштовного помешкання, одягу, взуття, медичної допомоги, у виняткових випадках – надання грошової допомоги й оплати за проживання. За наявності можливостей надавалися безкоштовні обіди, екіпірували всім необхідним перед вступом до навчального закладу вищого типу, крім того, нужденним учням шукали роботу після завершення навчання. Допомога надавалася тим особам, що найбільш потребували її, після того, як рада товариства розглянула кандидатури на її отримання з урахуванням успіхів у навчанні та поведінки.

Товариства допомоги бідним учням надавали грошову допомогу у вигляді стипендій. Суми витрачених коштів на одноразові грошові виплати не були сталими через те, що вони прямо залежали від обсягів грошових надходжень на користь цієї благодійної установи. Крім того, щороку змінювалася кількість осіб, що подавали прохання до ради товариства про надання допомоги.

Спостерігається тенденція до припинення практики видавати кошти готівкою на будь-які потреби, а задовольняти конкретні потреби. Більше того, окремі товариства на межі століть запроваджують практику повернення наданих позик отримувачами допомоги за умови покращення його фінансового стану.

Товариства допомоги учням виникають і діють у початкових, середніх і вищих навчальних закладах, навіть у тих, що надавали безкоштовну освіту, надаючи різноманітну підтримку.

Товариства допомоги бідним учням пов'язані з пореформеним розвитком шкільництва. Освіта, у тому числі вища, стала більш доступна для вихідців з різних прошарків населення, внаслідок чого у багатьох студентів та учнів виникла необхідність отримання сторонньої допомоги для продовження навчання. Громадськість відреагувала на це створенням цілої низки різноманітних товариств допомоги учнівським масам. Ініціатива створення подібних об'єднань належала людям, безпосередньо пов'язаним з освітою: директорам гімназій, реальних училищ, професорам університетів, викладачам і священнослужителям. Держава не могла допомогти усім малозабезпеченим студентам, які потребували цього, тому стимулювала створення та розвиток благодійних товариств. Товариства допомоги бідним учням виникали при навчальних закладах і церквах. Більшість навчальних закладів України мали власні товариства допомоги бідним учням або інші подібні благодійні органи.

Початкова освіта була найдоступніша та найдешевша для широких верств населення. Тому допомога бідним учням початкових навчальних закладів, як правило, не вимагала значних витрат на одну особу. Однак існувала велика кількість нужденних, що потребували постійної допомоги для отримання початкової освіти.

Значні кошти витрачали товариства допомоги бідним учням, які на початок ХХ ст. діяли майже у кожному навчальному закладі.

Збереглось багато відомостей про діяльність місцевих товариств допомоги бідним учням у Київській губернії. Так, протягом другої половини 1893-1894 року Товариство допомоги нужденним ученицям київських жіночих училищ Міністерства народної освіти отримало пожертвування від 10 осіб у сумі 351 руб. Від благодійного спектаклю 22 листопада 1894 р. на користь бідних учениць виручило 600 руб. Довічними членами товариства були такі відомі благодійники Києва: Л.І. Бродський – з 1882 р., М.П. Дегтерев – з 1888 р., Демидова, княгиня Е.П. Сан-Донато – з 1866 р., Є.М. Терещенко – з 1881 р., П.Г. Терещенко – з 1882 р.

Протягом 1893 р. товариство виділило 22 ученицям гроші у розмірі плати за навчання (по 22,5 руб. кожній), витративши з цією метою 495 руб. у другій половині 1893 р. та стільки ж у першій половині 1894 р. Чотири учениці отримували кошти протягом трьох півріч, дві – протягом двох і 47 – одноразову допомогу. У 1896 р. на навчання 42 учениць то-

вариство витратило 920 руб., а на одноразову допомогу – 265 руб. [10].

Товариство допомоги нужденним учням Ольгопольського двокласного міського училища Київської губернії. Так у 1903 році ним сплачено за навчання 17 учнів 50 руб., 30 учням видало книжки, одяг і надало житло на 203 руб. 14 коп.

Активною діяльністю відзначалося Товариство допомоги нужденним учням київських міських училищ і церковнопарафіяльних шкіл. Воно було засноване 17 січня 1891 р. Товариство надавало допомогу найбіднішим учням книжками, навчальним приладдям, одягом та оплачувало проживання на квартирах. З квітня 1896 по квітень 1897 року товариство витратило на взуття й одяг 177 хлопчикам і 58 дівчатам 1495 руб. [11]. Протягом 1903 року товариство витратило 2989 руб. 15 коп. на купівлю одягу та взуття бідним учням, 64 руб. – на купівлю підручників і 210 руб. 15 коп. – на встановлення новорічної ялинки. На кінець 1907 р. воно нараховувало 229 членів і надавало допомогу 7% учнів київських міських училищ.

Товариство допомоги нужденним учням Таращанського вищого початкового училища протягом 1912 року сплатило за навчання дітей 78 руб., купило одягу для них на 21 руб. 89 коп., та виділило 15 руб. на лікування хворих. А наступного року товариство сплатило за навчання бідних учнів 172 руб. і витратило 132 руб. на одяг [12].

Відомою була діяльність Товариства допомоги нужденним учням Білоцерківського єврейського училища. Воно було засноване 21 серпня 1902 р. У 1903 р. товариство надало грошову допомогу одному учневі – 25 руб. і сплатило за навчання 34 учнів (102 руб.). У 1904 році цим же товариством у першому півріччі було сплачено 87 крб. за навчання 29 учнів, у другому за 30 учнів – 90 руб. Одному учневі була надана допомога (1,5 руб.). У 1913 році товариство роздало книжки на честь ювілею дому Романових на 21 руб. 20 коп. За перше півріччя 1913 року за навчання 43 учнів товариством було сплачено 301 руб., у другому півріччі за 42 учнів – 294 руб. [13].

Відзначилося активною благодійною діяльністю Товариство допомоги нужденним учням Черкаського міського двокласного й однокласного парафіяльних училищ: у 1902 р. воно роздало бідним учням навчальних приладів на 130 руб., одягу на 120 руб., сплатило за навчання 150 руб. Протягом 1903 р. товариство витратило 54 руб. на навчання десяти учнів

у першому півріччі та восьми у другому, 51 руб. 12 коп. – на одяг одинадцятьом учням. Громадськість міста Черкас допомогла товариству: за кошти міста (120 руб.) протягом року навчалось двадцять учнів, за кошти єврейського населення (60 руб.) – дев'ять учнів, на кошти Зарицького (12 руб.) – чотири особи, за кошти Черкаського товариства взаємної допомоги (25 руб.) – чотири учні (двоє християн та два євреї). Товариством безкоштовно були видані підручники дев'ятьом учням загальною вартістю 27 руб. 33 коп. [14].

Товариство допомоги нужденним учням Уманського двокласного міського училища у 1899 р. сплатило за навчання 10 осіб 36 руб., видало у вигляді допомоги 38,5 руб. шести бідним учням. Крім того, воно отримало для потреб училища по 100 руб. пожертвувань від графа П.П. Шувалова й І.Я. Френкеля. Доктор В.І. Квятковський видавав щороку Уманському двокласному міському училищу 154 руб. з капіталу, зібраного за підпискою на честь 50-річчя його лікарняної діяльності, на створення трьох стипендій [15].

Активно діяли товариства допомоги бідним учням у Волинській губернії. Товариство допомоги нужденним учням Дубенського міського двокласного училища протягом першого півріччя 1903 р. сплатило за навчання п'яти учнів 15 руб., а протягом другого – за навчання шести учнів 18 руб., витратило на купівлю одягу та взуття 162 руб. 13 коп. Зазначимо, що у цьому році товариство отримало усього 25 руб. пожертвувань і 75 руб. 75 коп. прибутку від благодійного концерту.

Товариство допомоги незаможним учням Луцького двокласного міського училища протягом першого півріччя 1902-1903 навчального року сплатило за навчання 24 учнів 72 руб., у другому півріччі – 66 руб. за навчання 22 учнів. Чотирнадцять учнів отримали безкоштовно костюми, на що товариством було витрачено 81 руб. 12 коп. [16].

Певний резонанс серед громадськості м. Рівного мала діяльність Товариства допомоги нужденним учням Рівненського міського двокласного училища. У 1900 р. воно витратило на купівлю одягу бідним учням 74 руб., на ліки – 10 руб., на підручники – 25 руб., а у 1902 р. на одяг, письмове приладдя й інші потреби училища – 390 руб. [17]. У 1902 р. товариство виділило на благодійні справи 390 руб., у 1903 році – 468 руб., а у 1904 році – 434 руб. Воно надавало допомогу, сплачуючи за навчання, ліки для хворих, влаштовуючи для дітей новорічне свято, засновуючи стипен-

дії [18].

Широким спектром благодійної діяльності відрізнялося Товариство допомоги нужденним учням Кам'янецького міського двокласного, парафіяльного й інших нижчих училищ відомства Міністерства народної освіти. У 1903 р. воно сплатило за навчання дітей 102 руб., видало грошову допомогу найбільш нужденним – 14 руб. На одяг і взуття учнів товариство витратило 157 руб. 77 коп., на навчальне приладдя – 18 руб. 55 коп.

Плідно діяло Товариство допомоги нужденним учням Барського міського двокласного училища у м. Бар Подільської губернії, яке протягом 1903 р. сплатило за навчання 56 учнів 130 руб., витратило на підручники 17 руб. 89 коп., на одяг і взуття – 10 руб. 20 коп. [19].

Товариства допомоги бідним учням були засновані й у Полтавській губернії. Так, 27 травня 1902 р. розпочало діяльність Товариство допомоги нужденним ученицям жіночого єврейського училища М.Я. Фрід у Прилуках. Протягом кінця 1902-1903 років товариство видало на утримання училища 1661 руб. 2 коп., 34 руб. 45 коп. на одяг і взуття бідним учням, 135 руб. 94 коп. сплатило за підручники.

У Кременчуці діяло Товариство допомоги нужденним учням та ученицям усіх кременчуцьких і крюківських міських, початкових і парафіяльних училищ, а також вищих початкових училищ. У 1913 р. товариство витратило на купівлю одягу та взуття бідним учням 422 руб. Товариство допомоги нужденним вихованцям Велико-Сорочинської учительської семінарії ім. М.В. Гоголя у 1913 році сплатило за навчання найбідніших – 376 руб. 50 коп. [20].

У Чернігівській губернії досить активно діяло Товариство допомоги нужденним учням – мешканцям м. Почепи. У 1912 р. воно витратило на одяг бідним учням 8 руб., сплатило за навчання дітей: у міському училищі – 168 руб., в училищі Міністерства освіти – 30 руб.

Товариства допомоги бідним учням початкових шкіл сприяли оволодінню елементарною освітою представниками найбільш незаможних верств населення. Роль цих товариств неможливо переоцінити. Знаходячись на місцях, вони мали можливість надавати адресну допомогу, корегуючи її розмір і період надання. Товариства допомоги бідним учням були першою спробою організувати, впорядкувати та централізувати благодійну діяльність у галузі освіти й об'єднати зусилля приватних благодійників.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Вовк Л.П. Історія дореволюційної освіти в Україні / Л.П. Вовк. – К.: УДПУ, 1994. – 226 с.
2. Добрянський І.А. Громадянська та приватна ініціатива в розвитку освіти в Україні (кінець XIX – початок XX століття) / І.А. Добрянський, В.В. Постолатій. – Кіровоград, 1998. – 142 с.
3. Епштейн А.І. З історії благодійництва у Харківському регіоні / А.І. Епштейн // VII Всеукраїнська наукова конференція «Історичне краєзнавство і культура». (Наукові доповіді та повідомлення). – Ч. II. – К.-Х.: Рідний край, 1997. – С. 217-219.
4. Резнікова В.В. З історії благодійних товариств Харківщини (40-і – 90-і рр. XX ст.) / В.В. Резнікова, Л.П. Добреля // VII Всеукраїнська наукова конференція «Історичне краєзнавство і культура». (Наукові доповіді та повідомлення). – Ч. II. – К.-Х.: Рідний край, 1997. – С. 258-261.
5. Ступак Ф.Я. Благодійні товариства Києва (друга половина XIX – початок XX ст.) / Ф.Я. Ступак. – К.: Хрещатик, 1998. – 208 с.
6. Поляруш С.І. Становлення і діяльність органів державної опіки та громадської благодійності на Лівобережній Україні (1775-1918): Дис... к. іст. н.: 07.00.01 – історія України / С.І. Поляруш. – К., 1996. – 209 с.
7. Сейко Н.А. Добročинність у сфері освіти (XIX – поч. XX ст.). Київський учбовий округ: Моногр. / Н.А. Сейко. – Житомир: Вид-во Житомирського держ. ун-та ім. І. Франка, 2006. – 447 с.
8. Савочка А.М. Товариства допомоги нужденним учням Таврійської губернії (друга половина XIX – початок XX ст.) / А.М. Савочка // Чорноморський літопис. – 2010. – № 2. – С. 142-147.
9. Ступак Ф.Я. Вказ. пр. – С. 173.
10. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДІАК), ф.442, оп.627, спр.1, арк.195а.
11. ЦДІАК, ф.707, оп.227, спр.240, арк.197а.
12. ЦДІАК, ф.707, оп.227, спр.240, арк.178.
13. ЦДІАК, ф.707, оп.227, спр.240, арк.270-275.
14. ЦДІАК, ф.442, оп.660, спр.2, арк.109.
15. Отчет общества вспомоществования нуждающимся учащимся Уманского двухклассного городского училища за 1899 год. – Умань, 1900. – С. 5-12.
16. ЦДІАК, ф.707, оп.227, спр.62, арк.198.
17. ЦДІАК, ф.442, оп.633, спр.34, арк.63.
18. ЦДІАК, ф.442, оп.635, спр.48, арк.244.
19. ЦДІАК, ф.442, оп.635, спр.48, арк.7-126.
20. ЦДІАК, ф.707, оп.227, спр.240, арк.6-80.

Нарадько Андрій Товариства допомоги учням початкових навчальних закладів в Україні (кінець XIX – початок XX століття)

У статті проаналізовано роль товариств, що підтримували бідних учнів в Україні. Визначено основні напрямки діяльності й особливості функціонування організацій цього типу. Благодійна допомога давала можливість отримати початкову освіту сотням бідних дітей у країні. Представники різних верств суспільства, у тому числі інтелігенції, брали активну участь у роботі цих благодійних товариств.

Ключові слова: благодійність, товариства допомоги нужденним учням, освіта, підтримка, допомога

Нарадько Андрей Общества вспомоществования ученикам начальных учебных заведений Украины (конец XIX – начало XX столетия)

В статье проанализирована роль обществ, поддерживавших бедных учеников в Украине. Определены основные направления деятельности и особенности функционирования организаций этого типа. Благотворительная помощь давала возможность получить начальное образование сотням бедных детей в стране. Представители разных слоев общества, в том числе интеллигенции, принимали активное участие в работе этих благотворительных обществ.

Ключевые слова: благотворительность, общества вспомоществования нуждающимся ученикам, образование, поддержка, помощь

Naradko Andriy Charity unions that provided aids to indigent pupils in the primary education in Ukraine (the end of 19th – beginning of 20th century)

The article is devoted to the analysis of the role of charity unions that provided aids to indigent pupils in the Ukraine in development of public philanthropic system. The main direction of activity and special feature of functioning of these organizations have been determined. It was established that members of local intelligentsia had taken part in this charity organizations' activity.

Different forms of giving assistance to educational establishments like their foundation, necessary equipment supply, and poor pupils' support are analyzed. Charitable assistance was an important factor of primary, secondary and higher education developing and functioning. The results of investigating the different forms of charitable assistance in the educational field of Ukraine at the end of 19th – the beginning of 20th century, convince in the necessity of considering the experience got at that time for the development of the modern charitable assistance activity

Reasons of conversion from individual patronage to forming civilian and institutions of tutelage have been clarified here. The tendencies of development of charitable institutions in Ukraine have been designated here. Connection between changes in civilian-political life and activity of rendering the charitable assistance to educational institutions have been determined as well.

Keywords: charity, charity unions that provided aids to indigent pupils, education, help, aid

Рецензенти:

Казьмирчук Г.Д., д.і.н., професор

Кривошея І.І., к.і.н., професор

Надійшла до редакції 31.01.2017 р.